

Çocuk Tanıklığı ve Çocuk Belleğinin Güvenirliği

Mine Cihanoglu

Atılım Üniversitesi, Psikoloji Bölümü
mogul@atilim.edu.tr

Çocukların fiziksel, duygusal ve cinsel olarak istismarı ve ihmali ile yaşadıkları travmalar, toplumsal boyutta giderek artan bir duyarlılığa yol açmaktadır. Bu duyarlılık birçok ülkenin hukuki sisteminde de birtakım değişikliklere neden olmuş ve çocuk tanıklığı konusundaki yasal düzenlemelere esneklik getirilerek çocuğun tanıklığına başvurmada yeterli ölçütü kaldırılmıştır. Özellikle cinsel istismar vakalarında çocuğun tanıklığı önemli bir kanıt olarak değerlendirilmektedir. Çocuklara mahkemede söz hakkı tanınması hukuk sistemi içinde yer alanlar kadar ruh sağlığı, sosyal hizmetler ile psikoloji gibi alanların uzmanlarını da ilgilendirmektedir. Konuyla ilgili olarak gerçek istismar vakalarının açığa çıkmaması ve gerçekleşmemiş istismar vakalarının bildirilmesi gibi iki önemli sorun bulunmaktadır. Bu sorunlara çözüm getirilebilmesi çocuğun, yaşadığı olayları doğru olarak hatırlama ve aktarma konusunda belleğinin güçlü ve zayıf yanlarının yeterince bilinmesiyle mümkün olabilir (Bruck, Ceci ve Hembrooke, 1998).

Çocuklar bir suç vakasında mağdur ya da tanık olduklarında iki önemli konu ortaya çıkar. Bunlardan ilki çocukların, yaşadıkları travmatik olaylara ilişkin ifadelerini etkileyen bilişsel, güdüsel ve duygusal faktörlerdir. Bu konudaki araştırmalar çocukların, bu travmatik olayları yaşamış oldukları varsayımına dayanır. Çocuk tanıklığı araştırmalarındaki diğer bir konu ise telkin edici görüşmelerin, çocukların gerçekte yaşamamış oldukları travmatik olaylarla ilgili yanlış ifadeler vermelerine yol açıp açmayacağı ile ilgili olmaktadır. Çocukların yanlış ifadeler vermesine neden olan koşullar, verilen ifadelerin telkinin etkisiyle gerçekten inanılarak

mı yoksa bilerek farklı biçimde mi verildiği ve yanlış ifade vermenin izlediği gelişimsel çizgi bu tür araştırmaların temel konusunu oluşturmaktadır. Çocukların otobiyografik bellekleriyle ilgili ifadelerinin güvenilirliği ile doğru ve yanlış ifadelere neden olan mekanizmalar gelişim psikolojisinin araştırma alanında bulunmakla birlikte adli süreçte bu konudaki araştırmalara duyulan gereksinim ve elde edilen bulguların adli alana uygulanabilir olması sebebiyle konuyla ilgili araştırmaların "adli gelişimsel psikoloji" alt dalı altında isimlendirilebildiğini de görüyoruz (Bruck ve Ceci, 2004).

Çocuk Belleğinin Telkin Edilebilirliği

Çocukların verdikleri ifadelerin telkin edilebilirliği (suggestibility) çocuk tanıklığının güvenilirliği açısından büyük önem taşır. Telkin edilebilirliğin geleneksel tanımı "bireylerin olay sonrası verilen bilgileri kabul etme ve bunları daha sonra bellek birikimleriyle birleştirme derecesi"dir (Gudjonsson, 1986, s. 195). 20. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen telkinden etkilenme araştırmalarının erken dönemlerinde kullanılan bu tanıma göre telkin edilebilirlik, bilinçdışı bir süreçtir - bilgi, farkında olunmadan belleğe dahil edilir, olaydan önce değil sonra verilen bilgiden kaynaklanır ve sosyal olmaktan çok belleğe dayanan bilişsel bir olgudur. Günümüzde ise telkin edilebilirlik daha geniş bir ifadeyle çocukların, olayları kodlama, depolama, geri çağırma ve olaya ilişkin ifadelerinin bir dizi sosyal ve psikolojik faktörden etkilenme derecesi olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, geleneksel tanımdan farklı olarak telkin edilebilirlik kavramı hakkında şu noktalara işaret etmektedir: (a) Sosyal taleplere uyma, yalan söyleme veya sevdiği

kişileri memnun etme çabalarında olduğu gibi kişi bilgiyi, olayın özgün halinden farklı olduğunu bilerek kabul edebilir; bu nedenle çocuklar, olayın gerçekte nasıl olduğunu hatırlasalar da bunu güdüsel etkenler sebebiyle belleklerinde bir değişim olmaksızın farklı şekilde ifade edebilirler, (b) telkinin etkisi, olaydan hem önce hem de sonra verilen bilgilerden kaynaklanabilir ve (c) telkin edilebilirlik hem sosyal hem de bilişsel etkenlerle ortaya çıkabilir (Ceci ve Bruck, 1993; 1998).

Çocuk belleğinin telkin edilebilirliğinin zaman içinde farklılaşan tanımıyla birlikte konuyla ilgili yapılan araştırmaların yöntemlerinde de farklılıklar görmektediriz. 1980'lerden önce yapılan çalışmalar çoğunlukla, bir öykü ya da okulda araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen bir olay gibi yaşanmış/gözlenmiş bir olay ile ilgili olarak sorulan, yanlış bir varsayım içeren yönlendirici tek bir soruya çocukların verdikleri yanıtları incelemiştir. Bu çalışmaların ortak bulgusu, küçük yaştaki çocukların büyük yaştaki çocuklara oranla telkine daha açık olduğu yönündeydi. Bu çalışmalarda ortaya çıkan iki önemli sorun bulunmaktaydı. İlki, cinsel istismar vakalarının en çok görüldüğü okulöncesi dönemdeki çocuklara bu çalışmalarda son derece az yer verilmesiydi. Bu çalışmalarla ilgili diğer bir olumsuzluk ise çocukların hatırlaması istenen olayların nötr olaylar olması ve istismar olayıyla karşılaştırıldığında kişisel önem taşımayan ve bu yönüyle çocuk için belirgin bir özelliği olmayan olaylar olmasıdır. Bu çalışmalarda çocuklara soruların sorulduğu deneysel ortamlar, istismara uğramış çocuklarla yapılan görüşme ortamlarından oldukça farklıdır. Çocuklarla yapılan adli görüşmelerle bu deneysel çalışmaların içerikleri arasındaki farklılık, elde edilen bulguların hukuki süreçte çocuğun verdiği bilgilerin güvenilirliği hakkında karar mekanizmalarına geçerli bilgiler verilebilmesi için yeterli olmamıştır (Bruck, Ceci ve Hembrooke,

1998; Lyon, 2001). Bu nedenle, çocuk belleğinin güvenilirliği araştırmalarında bu tür çalışmaların yerini, okulöncesi dönemdeki çocuklarla, stres verici olaylar hakkında, yalnızca yanlış yönlendirici sorularla kalmayıp çeşitli görüşme yöntemlerinin sınındığı çalışmalar almıştır. Stres verici olaylar olarak genel fizik muayene ya da genital bölgelerin muayenesi gibi olaylar seçilerek mümkün olduğunca cinsel istismar vakalarındaki yakını özellikler taşıyan olayların hatırlanması incelenmiştir (örn., Brown ve ark., 1999). Bu alandaki en son çalışmalarda ise çocukla yapılan görüşmelerde çocuğun gelişimsel özelliklerinin, çocuğun belleğinin bozulmasına ve çocuktan alınan bilginin güvenilirliğine, niteliğine olumsuz etkide bulunan soru türlerinin ve görüşme atmosferinin saptanmasına yönelik bir çaba gözlenmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan görüşme protokolleri ile çocuklarla görüşme yapan uzmanlara eğitimler verilerek görüşmeci yanlılığı azaltılmaya çalışılmaktadır. Farklı ülkelerde geliştirilen görüşme protokolleri ve eğitim programlarının etkililiği üzerine yapılmış çalışmalar ve farklı ülkelere elde edilen bulguları karşılaştıran çalışmalar bulunmaktadır (örn., Orbach ve ark., 2000; Orbach ve Lamb, 2001; Sternberg ve ark., 2001). Bu çalışmalarda görüşmecinin yanlı tutumuna yol açan koşulların betimlenmesinin yanında bu tür tutum ve davranışların görüşmede tek başına ya da ortak etkileri de deneysel olarak incelenmektedir.

Araştırmalardan elde edilen bulgulara dayanarak özellikle okulöncesi dönem çocuklarının tanıklıklarında sosyal ve bilişsel gelişim özelliklerine bağlı olarak yanlışlar olsa da hataların tamamının çocuğa bağlı olmadığı, çocukla yapılan görüşmenin telkin edici öğeler taşıdığı durumlarda bunların dışsal etkenlerden de kaynaklanabileceğini söylemek mümkündür. Uygun koşullar altında görüşme yapıldığında, çocuklardan doğru bilgiler

alınabilir ve çocuk tanıklığına güvenilebilir (Bruck, Ceci ve Hembrooke, 1998; Lyon, 2001; Mordock, 2001; Saywitz ve Camparo, 1998).

Çocuk Belleğinin Telkin Edilebilirliğini Etkileyen Faktörler

Çocuk belleğinin telkin edilebilirliğine etki eden iki grup etken bulunmaktadır: Görüşmenin yapısından kaynaklanan dış etkenler ile çocuktan kaynaklanan iç etkenler. Görüşmecinin özellikleri, görüşmedeki tutum ve davranışları, görüşme ortamı ve görüşmenin yapısına bağlı olan dış etkenlerle ilgili olarak bugüne dek yapılan araştırmalarda ortak bulgulara rastlamak mümkündür. Bu veriler doğrultusunda çocuktan doğru ve eksiksiz bilgi alabilmeyi sağlayacak görüşme yöntemleri konusunda bilgi sahibiyiz. Ancak, çocuğun sosyal, bilişsel, duygusal ve biyolojik işlevsellik düzeyinden kaynaklanan bireysel farklılıklar konusundaki araştırmaların sayısı, görüşme ortamına bağlı dış etkenlere değinen araştırmalarla karşılaştırıldığında çok daha azdır. Telkinden etkilenmede bireysel farklılıklar demografik (sosyo-ekonomik düzey, cinsiyet), bilişsel (zeka, dil becerileri, bellek - olay belleği ile standart bellek ölçümleri, zihin kuramı, yönetsel işlevler, dikkat, yaratıcılık) ve psiko-sosyal (sosyal katılım, benlik kavramı/öz-yeterlik, stres/duygusal uyarılma/durumsal anksiyete, annenin bağlanma stili, ebeveyn-çocuk ilişkisi, anne-babalık tarzları, mizaç, ruh sağlığı) değişkenler açısından incelenmiştir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, dış etkenleri inceleyen çalışmalardan elde edilen bulgular kadar tutarlılık göstermemektedir. Farklı sosyal ve bilişsel özelliklerin telkin edilebilirliğe aynı anda etki etmesi söz konusudur ve bu nedenle farklı değişkenleri bir arada ele alıp bunların yordayıcı etkisini araştıran çalışmalar daha açıklayıcı olmaktadır (Bruck, Ceci ve Melnyk, 1997; Bruck ve Melnyk, 2004).

Bilişsel etkenlerle sosyal etkenlerin telkine gösterilen dirence olan etkisi konusunda tartışmalar sürmektedir. Sosyal etkenlerin belirleyici olduğunu savunanlar, çocuğun yanlış olduğunu bildiği halde, otoriteye boyun eğme ya da kendinden bekleneni düşünüp ona göre tepki verme amacıyla yanlış yanıtlar verebileceğini ileri sürmektedir. Bilişsel etkenlerin daha etkili olduğu görüşü ise çocuğun, kodlama, depolama, hatırlama gibi belleğe bağlı bilişsel yeterliliklerinin söz konusu olduğunu vurgular. Her iki etken birlikte etkili de olabilir. Örneğin; çocuk hatalı bilgiyi karşı çıkmamış olmak için kabul eder ve daha sonra bunu sanki doğru olanmış gibi hatırlayabilir. Başka bir deyişle, verilen telkinin başlangıçta sosyal bir etkene bağlı olarak çocuk tarafından kabul edildiğini, ancak bunun daha sonra bilişsel düzeyde bir bellek bozulmasına yol açtığını düşünmek mümkündür (Bruck ve Melnyk, 2004).

Zaman ve Tekrar Eden Telkin Edici Görüşmelerin Çocukların Verdikleri İfadelere Etkisi

Çocuklar bir olayın mağduru ya da tanığı olduklarında, yaşadıkları bu olayı defalarca pek çok farklı kişiye anlatmak zorunda kalırlar. Bu kişiler aile ve yakın çevrelerindeki bireyler, yasal süreç içindeki polis, savcı, yargıç, sosyal hizmet uzmanı ya da klinik müdahalenin gerekli olduğu durumlarda ruh sağlığı uzmanları olabilmektedir. Tekrarlayan görüşmelerde telkin bulunup bulunmaması ve bu görüşmeler arasında geçen sürenin uzunluğunun çocukların olaya dair verdikleri ifadeler üzerindeki etkisi de önemli bir araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Tekrarlayan soruların aynı görüşme içinde veya farklı zaman aralıklarıyla birbirinden ayrılmış görüşmelerde çocuklara yöneltilmesinin farklı etkileri bulunmuştur. Genel olarak tekrarın belleği güçlendirdiği ve farklı görüşmelerde

tekrarlanan soruların hem doğal ortamlarda hem de laboratuvar çalışmalarında çocukların olaya dair daha fazla ayrıntı vermesini sağladığı görülmektedir. Ancak bu olumlu etki, telkin edici öğelerin bulunmadığı görüşmeler için geçerlidir. Telkin edici soruların tekrarlanması yanlış ayrıntıların hatırlanmasını da artırmaktadır. Tekrarlayan bu görüşmelerin olaya ve olaya dair belleğin test edildiği görüşmeye olan zamansal uzaklığı, telkin içerip içermemesi ve sayısı çocukların ifadelerini farklı biçimlerde etkilemektedir. Sorular aynı görüşme içinde tekrarlandığında ise özellikle küçük yaş grubundaki çocukların, verdikleri yanıtları değiştirebildikleri görülmektedir. Yetişkini memnun etme eğiliminin, verdiği yanıtı onun beklentisi doğrultusunda değiştirmesi gerektiği düşüncesinin burada etkili olduğu söylenmektedir (Ceci ve Bruck, 1998).

Özetle, çocuğun tanık olduğu görüşmelerde görüşmeye, görüşmeciye ve çocuğa bağlı pek çok değişkenin çocuğun ifadeleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bir yetişkinin çocukla görüşmesini gerektiren tüm durumlarda ortaya çıkan temel bir konunun çocuk tanıklığı görüşmelerinde de söz konusu olduğu söylenebilir. Çocuk-yetişkin görüşmesinde her zaman için bir güç dengesizliği bulunmaktadır. Görüşmecinin, tutum ve davranışlarıyla bunu en aza indirmesi mümkündür; ancak daha önemli bir konu, çocuğun bu durumu algılama biçimidir. Bu noktada çocuğun bilişsel özelliklerinin yanı sıra diğer bireysel özellikleri, yetiştirilme biçimi, aile ortamına bağlı diğer değişkenler gibi pek çok farklı etken devreye girmektedir. Çocuktan kaynaklanan bilişsel ve sosyal etkenlerin çocukların ifadelerine olan etkisini ayırt edebilmemizi sağlayacak daha pek çok araştırmaya gereksinim olduğu açıktır. Bu alandaki araştırmaların artmasıyla, mahkemelerin özellikle küçük yaşta çocukların ifadelerinin ne derece güve-

nilir olduğu konusunda uzman görüşüne başvurduğu olgularda bilimsel verilere dayalı bir değerlendirme yapabilmemiz mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Brown, D. A., Salmon, K., Pipe, M. E., Rutter, M., Craw, S. ve Taylor, B. (1999). Children's recall of medical experiences: The impact of stress. *Child Abuse and Neglect*, 23, 209-216.

Bruck, M. ve Ceci, S. J. (2004). Forensic developmental psychology: Unveiling four common misconceptions. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 229-232.

Bruck, M., Ceci, S. J. ve Hembrooke, H. (1998). Reliability and credibility of young children's reports. *American Psychologist*, 53, 136-151.

Bruck, M., Ceci, S. J. ve Melnyk, L. (1997). External and internal sources of variation in the creation of false reports in children. *Learning and Individual Differences*, 9, 289-316.

Bruck, M. ve Melnyk, L. (2004). Individual differences in children's suggestibility: A review and synthesis. *Applied Cognitive Psychology*, 18, 947-996.

Ceci, S. J., & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403-439.

Ceci, S. J. ve Bruck, M. (1998). Children's testimony: Applied and basic issues. W. Damon, (Ed.), I. E. Sigel ve K. A. Renninger, (Cilt Ed.), *Handbook of child psychology (Cilt 4): Child psychology in practice (5. Baskı)* içinde (713-774). New York: Wiley.

Gudjonsson, G. (1986). The relationship between interrogative suggestibility and acquiescence: Empirical findings and theoretical implications. *Personality and Individual Differences*, 7, 195-199.

Lyon, T. D. (2001). Let's not exaggerate the suggestibility of children. *Court Review*, 13, 12-14.

Mordock, J. B. (2001). Interviewing abused and traumatized children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 6, 271-291.

Orbach, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Esplin, P. W. ve Horowitz, D. (2000). Assessing the value of structured protocols for forensic interviews of alleged child abuse victims. *Child Abuse and Neglect*, 24, 733-752.

Orbach, Y. ve Lamb, M. E. (2001). The relationship between within-interview contradictions and eliciting interviewer utterances. *Child Abuse and Neglect*, 25, 323-333.

Saywitz, K. ve Camparo, L. (1998). Interviewing child witnesses: A developmental perspective. *Child Abuse and Neglect*, 22, 825-843.

Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Davies, G. M. ve

Westcott, H. L. (2001). The Memorandum of Good Practice: Theory versus application. *Child Abuse and Neglect*, 25, 669-681.